Herédi Károly

Író-apokrifek

„Óhajtanám, hogy minél számosabban értsenek együtt velem abban, hogy új meseformákkal kell hidat vernünk a ma gyermekének részére a holnap költőihez."

(G. B.)

Kiborsózás

Gergely Boriska *Nagyokról – kicsinyeknek* című könyve 1933-ban jelent meg Szabadkán, a *Jugoszláviai Magyar Könyvtár* sorozat 8. köteteként. Magyar és délszláv, főként a 19. században, kevésbé a 20. század első negyedében alkotó írókról, költőkről íródott mesék kerültek a kötetbe. Maga a műfajválasztás is több kérdést vet fel: hogyan gondolkodtak a korban a meséről és annak „hasznáról", „céljairól", és az sem elhanyagolható szempont, hogy milyen volt ezeknek a szövegeknek a gyerekképe. Mivel irodalmi mesékről van szó, még specifikusabb kérdés az, hogy milyen viszonyban álltak az irodalomtörténettel és más műfajokkal, elbeszélésmódokkal.

A kiadó célja ezzel a könyvvel, és tágabban az egész könyvsorozattal, a reprezentativitás és a tanító szándék mellett a „művészi színvonalat" (STRELITZKY 1933; 6) megütő művek felkarolása volt. Beszédes kitétel, hogy ebben „a szórakoztatás csak másodrendü cél" (STRELITZKY 1933; 6). Alkalmazott irodalomként gondolnak a mesére, és határozottan elutasítják az ilyen szempontból kétes értékű szerelmi regényeket és importkönyveket. Persze Gergely Boriska szövegeit „poétikus" (STRELITZKY 1933; 5) írásoknak titulálják, valamint mesével cukrozott irodalomtörténetként és „kulturhistóriaként" (STRELITZKY 1933; 5–6) hivatkoznak rájuk. Míg a második jelző kétségkívül megállja a helyét, az első nagylelkűbb címke. Az irodalmi témájú szövegek ellenére túlzás lenne egybefüggő történetet látni bennük, ugyanis még az írók közötti kapcsolatrendszert sem érzékelteti, jóllehet számtalan kapcsolódási pont

van a megírt szerzők között, például ismerték, fordították egymás műveit. A szerkesztői bevezető tartalmaz egy figyelemre méltó reflexiót, amely nem annyira Gergely Boriska irányába mutató bírálat, mint inkább tágabb kontextusban az induló/születő új irodalmi közegre reflektál: „A járni tanuló gyermek van olyan szivet gyönyörködtető a szülő számára, mint az, amelyik biztosan tipeg már. Talán még kedvesebb. Igy ennek a földnek minden termése mindennél kedvesebb kell, hogy legyen, mert még induló, mert még reménység" (STRELITZKY 1933; 6).

A kiadó előszava szerint a mese alkalmas arra, hogy „észrevétlenül igazságokat lopjon a lelkekbe" (STRELITZKY 1933; 5), hiszen „a tündéri elemek költői csoportosításából plasztikusan domborodnak elő a valóság szimbólumai" (STRELITZKY 1933; 5). A kiadói mesedefiníció első eleme, a tanító szándék megjelenése nem tartogat különösebb meglepetést, ugyanis ez napjainkban is integráns része a gyerekirodalmi szövegeknek, és az arról szóló diskurzusoknak. Esztétika, pedagógia, irodalomelmélet és számtalan egyéb tudomány hadszíntere ez. A második megállapítás viszont „szakszerűségével" sokkal szembeötlőbb, hiszen a varázsmese (vagy másik terminológia szerint tündérmese) proppi definíciójához közelít. Annál is inkább érdekes ez, hiszen mindeközben a könyv főszövegét, a történeteket író Gergely Boriska ettől eltávolodni látszik: meséi kevéssé építkeznek a varázsmesei hagyományokra, a varázsmesei szerkezetre. Gyakran imitálják a mesemondás szituációját vagy egy-egy funkciót, komponenst át is vesznek (pl. tündér, óriás, vándorút) a népmeséből, de összességében nem lelhetőek fel a tündérmesei struktúrák. Ettől függetlenül meseként hivatkozik/hivatkozunk rájuk, jóllehet esetükben számos egyéb műfaj is felmerülhet. A műfajválasztást, illetve a műfajmegjelölést a megcélzott olvasóközönség egyértelműen befolyásolta, de Gergely Boriska egész életműve is a mese körül gravitál, szinte programszerűen nyilvánította ki vágyát a műfaj és az ahhoz kapcsolódó beszédmódok megújítására. Első könyve *Mesék* címen jelent meg 1926-ban Kanizsán, de a *Varrótűhercegnő* című, a *Kalangyá*ban folytatásokban megjelent kisregénye is mesei alapozású.[1] Ezenfelül esszét is publikált a mese megújításának szükségességéről és terveiről. A benne munkálkodó tenni akarás, küldetéstudat és szorgalom a formálódó vajdasági magyar irodalmi élet fontos szereplőjévé léptették elő.

---

[1] Ahogyan Berényi Emőke is felhívja erre a figyelmet dolgozatában (BERÉNYI 2015), Utasi Csaba Karinthy Frigyes Erdős René-paródiájához hasonlítja a művet (UTASI 1984). Berényi Emőke arra is kitér tanulmányában, hogy a *Varrótűhercegnő* szüzséje alapjában véve egy *Hamupipőke*-történet.

A *Nagyokról – kicsinyeknek* kapcsán Fekete J. József találóan azt írja, hogy az „a nemzetek együttélésének obligát optimizmusát fogalmazza meg" (FEKETE J. 2006; 223). Gergely (eredeti nevén Gelbmann, anyakönyvi nevén Pásztor) Boriska valóban erőteljesen hangot adott örömének a Testvériség–egységgel kapcsolatban. Teljesen elbűvölte a repülés, műveiben a repülőgépet megtette a haladás szimbólumává. Nagy hatással volt rá Ady és költészete. Utóbbi szinte az egyetlen olyan kortársa volt, akiről könyvében – a teljes elfogódottság hangján bár, de – ír. A repülés nem csupán mindkét mesekönyvének[2] visszatérő motívuma, esszéjében is beszél róla: „Ma, az expedíciók, világjárások és óceánrepülések esztendőiben" (GERGELY 1983; 147). Célja a „holnap költőire" majdan fogékony gyerekolvasó kinevelése, amelyhez szükséges a megváltozott költői nyelv meghonosítása a mesei keretek között. „Ha a jövő generációinak is felserdült korban kell az új költői nyelvet elsajátítani, ez a mai meseírók bűne lesz" (GERGELY 1983; 147). Véleménye szerint új mondatkapcsolatokat kell sulykolni. Nem kíván ugyan minden tradícióval leszámolni, de úgy gondolja, egy gyökeresen átalakuló világban nem szabad ragaszkodni „porladó évszázados formákhoz" (GERGELY 1983; 147). Az előképek követése mellett nyilvánvalóan küzdelmet folytat a saját nyelv megtalálásáért, mégis – Adyt leszámítva – hidegen hagyják az új kortársi hangok, utak. Elég elolvasni néhány szövegét, vagy fellapozni a *Nagyokról – kicsinyeknek* címűt, hogy világossá váljon: a kortársaktól, vagyis tulajdonképpen Adytól legfeljebb a nagy kezdőbetűs szavak fetisizmusa került át Gergely új mesenyelvébe.

Pedig az új meseformák – ahogyan jelen tanulmány mottója is érzékeltetni kívánja – nála alapvetően nyelvi kérdésként jelennek meg. Mindezek dacára néhol giccses, máshol archaizáló elemekkel tűzdelt szentimentális stílusa pontosan azt illusztrálja, amit ő maga problémaként kiemel: „A mese virágoskertje szinte burjánzik a gazzá csenevészedett hajdani díszektől" (GERGELY 1983; 147). Gergely Boriska itt vagy végletesen önironikus, és akkor saját írói világát támadja, vagy idővel értek meg benne ezek a gondolatok (az esszé keletkezésének évéről nincs információ), bár meglehetősen rövid életművét áttekintve a legvalószínűbb forgatókönyv szerint néhol szem elől téveszti a célt. Persze túlzottan radikális átalakulásokat ő sem vizionál: az „Óperenciás-tengeren túl" formula helyett például a „nagyon messzire a tegnaptól", vagy a „még a messzinél is távolabb"

[2] „Mostanában sok gyerek szeretne pilóta lenni…", „A repülőgép, a repülés jobban jelképezi az ember magasra törő hajlandóságát, mint a spárgával söldhöz (sic!) rögzített sárkány" (GERGELY 1933; 100).

kifejezéseket használja. Esszéjét roppant indulatosan úgy zárja, hogy valóságos gyűlöletet érez az „ósdi és lestrapált mondatok" iránt, rosszabb esetben pedig halálos unalmat keltenek benne, és még a legértékesebb gondolatokat sem hajlandó ilyenkor „kiborsózni ellenszenves hüvelyéből" (GERGELY 1983; 147). A korabeli kritika is érzékelte és érzékeltette ezeket a problémákat: Szirmai Károly – tekintettel a vajdasági magyar irodalom „szegénységére" – megbocsáthatónak tartja a könyv „néhány anakronisztikus beszövését és fogyatékosságát" (SZIRMAI 1933; 726–727). Érdekes öntükre ennek a könyvbéli Vörösmarty Mihály alakja, egy olyan Vörösmartyé, aki kizárólag magyaros viseletbe volt hajlandó öltözni, ugyanakkor egy követ fújva Gergely Boriskával is, kedvenc költője szavait „[ó]sdiaknak érezte, állottaknak, mint az almáriomon fonnyadó bisalmákat" (GERGELY 1933; 96). A Pósa Lajosról szóló mesében vereséget szenved a huncut dán, akárcsak az ezeregyéjszaka meséi is, a mesefát a poéta szüretelheti le. Az új dalnok legyőzi a régit.

Visszatérve a meséhez, fontos megjegyezni, hogy Gergely Boriska a saját önéletírásában is a mese felől identifikálja önmagát. Gubás Ágota által publikált vallomása: „Papi és tanítói családból származom. Őseim tehát mind bölcsek és szegények voltak. Tekintve, hogy nagyapámnak hetvenkét, azaz 72 unokája volt, ez az örökség nagyon szétforgácsolódott. Csöppet se vagyok bölcs, még kevésbé gazdag. Azon az alapon, hogy sorrendben az édesanyámnak harmadik lánya vagyok, akiért tudvalevőleg a mesékben mindig király vagy legalábbis herceg jön aranyos hintóval, hát én is vártam, hogy jöjjön. A királyt detronizálták, a hercegnek hosszú szakálla nőtt, és beállt cipőpucolónak" (idézi GUBÁS 1992; 773).

A visszaemlékező hangja sokkal hitelesebb, mint a mesemondóé. Ez a detronizáltság ugyanakkor beszivárog történeteibe is, a meseiség magját sorvasztva el. A *Nagyokról – kicsinyeknek* történetei tanulságokkal megterhelt példabeszédekké, parabolákká válnak, komoly, prófétaszerű fiúkról (mutatóba bekerül a kötetbe Blaha Lujza, a „csalogány" alakja). Hiába van itt-ott a szegénygyerek, vagy az óriás, esetleg a vándorút meg tündérke, ez már alibi és díszlet lesz. Ahogyan a *Mesék* című kötetének egyik történetében is lebontja a mesei világot: hogy a királylányt megszöktethesse a pilóta, és annak kincseiből a faluban új üzem épülhessen, a szegényeknek pedig jobb lakások, ahhoz – a régi világ rekvizitumaként – a királynak meg kell halnia. A mesei illúzió szertefoszlik, helyébe pedig Gergely Boriska egy másfajta illúziót helyez: testvéri kólót táncoló szerb gyerekekről, a nemzeti irodalmak születéséről, „Küzdelemről", „Hitről", „Dicsőségről"… A mese nála olyan fikciós műfaj, közvetítő eljárás, amely út-

ján egy ideáltipikus olvasót közel lehet hozni az életutak tanulságaihoz, mellőzve az értelmezést (legfeljebb a művekből levezetett életrajz tartozhat ide), a művek interpretálását. Ezek a szövegek az életrajz, az értekezés és mese határán születnek, de mindegyikből csak nagyon keveset, talán túl keveset használnak fel.

Kultusz cukormázban

Fried István a vállalkozás előképét Benedek Elek *Nagy magyarok élete* című sorozatában véli felfedezni. „A mesei hang, mely olykor szentimentalizmusba csap át, azonban nem illik a művész-életrajzokhoz, így e kísérletnek nem is lett visszhangja. Amit a kötet bevezetője dicséretként hangsúlyoz: »Irodalomtörténet és kultúrhistória mesével cukrozva«, abból mi már csak a túlcukrozott s ezért émelyítő ízeket érezzük" (FRIED 1971; 106). Nem feltétlenül kellene persze a vállalkozásnak kudarccal végződnie. Gergely Boriska azonban leegyszerűsíti és céljaihoz (illetve a kiadói célokhoz) igazítva használja (fel) ezeket a történeteket, kiválasztja az életmű egy mozzanatát, azt tágítja ki, nagyítja fel. Így Kisfaludy Sándor életére érvényesíti a *Kesergő szerelme*t, a Kisfaludy-líra (illetve a kor) konvencióit pedig saját prózájába is adaptálja (pl. nőkép). A Kisfaludyról szóló mesében szereplő gonosz „baba", aki mindössze csak annyit képes mondani: igen vagy nem, elutasító válaszával elkeseríti Kisfaludyt, aki emiatt vándorútra indul, de nem képes elfeledni Szeged bácsi babáját. Szegedy Róza a mesében szó szerint játékbabaként szerepel, ami érdekes kérdéseket vet fel a motivációk és történet kontextusában is. És bár Gergely Boriska műveinek értéke vitatható, a szövegek kuriózum jellege miatt már létezésük és kudarcuk okán is irodalomtörténeti jelentőségűek.

A válogatás milyenségének magáról Gergely Boriskáról is el kellene árulnia valamit, azonban Ady egyértelmű hatása mellett nehezen hihető, hogy a beemelt írók valóban Gergely Boriska személyes kánonját reprezentálják (a már említetteken túl: Tompa Mihály, Jókai Mór, Madách Imre, Arany János, Vörösmarty Mihály, Petőfi Sándor, Branko Radičević, Jovan Jovanović Zmaj, Đura Jakšić, August Šenoa és Vuk Karadžić). A szelekció vélhetően inkább a kiadói intenciót követi, amelynek nem titkolt reprezentációs céljai voltak a kötettel kapcsolatban.

A mesék kulturális utalásrendszere sem kevésbé különös. Homérosz az egyik fontos viszonyítási pontként érthető, de kétséges, hogy a mindenkori gyerekolvasók számára is olyan magától értetődő költői nagyság-e: Tompa „Mihály egyik hatalmas oszlopa lett ennek a végtelen hídnak, amelynek Homerosz a görög költő volt a legelső oszlopa" (GERGELY 1933; 13).

Visszatérő irodalmi referenciapont a *Honderű* című lap, amely valamiért több mesében is reprezentatív irodalmi orgánumként tűnik fel, mégpedig a Vörösmartyról szóló mesében Homérosz illusztris társaságában. Az intertextualitás ezen mesék természetéhez tartozik, számtalan példa közül az egyik Arany Jánosé, aki Rébék boszorkányról mesél, az „édes kedves otthonról, a családi körről, ahol olyan jó élni és ahol olyan szívesen fogadják az idegen vándort" (GERGELY 1933; 64).

Igen diszkréten és szemérmesen beszél arról, hogy nem kizárólag eminens tanulóból válhat nagy költő, ahogyan azt sem mindig hangsúlyozza, hogy ezek az írók kemény munka árán lettek azok, akik, nem pedig valamiféle isteni adományként pottyant ölükbe a zsenialitás és a siker. Elmondja, hogy a nagy emberek is voltak egykor csintalan vagy szófogadatlan gyerekek, és ekkor még nem lehetett tudni, hogy „babérkoszoru kerül buksi fejükre" (GERGELY 1933; 14). Figyelmezteti is Arany Jánosról írt portréjában az esetleg a lógásokból ihletet merítő gyerekeket, hogy 999 rossz tanulóból csupán egy nem lesz haszontalan, tudatlan ember, mert tehetsége okán kiemelkedik, de rossz tanulóból ritkán lesz jó költő, mert meg is kell tanulni a „szakmát", és ezek a nagyszerű költők mind sokat tanultak. A nagy formátumú személyiségek pályafutásának efféle eltakaró-érzékeltető pingpongjátéka ellenére végül mindegyik szerző valamilyen (akár mesei) úton rádöbben küldetésére, zsenijére, amire eleve el volt rendelve, miközben lelkében is kivirágzik a dal (GERGELY 1933; 18). Ezek a művészek tudatosan vállalják a művészléthez hozzátartozó sanyarú sorsot: „a legtöbbje rengeteget tanult s mivel leginkább szegény is volt, más gyerekeket is tanított, hogy eltarthassa magát és könyveket vehessen magának" (59). Ez tehát a nagy emberek sorsa: szegénység, a szolgálat és a tanítás. A mártírum túlhangsúlyozása vélhetően nem a legjobb írói döntés volt Gergely Boriska részéről. A szövegek legtöbbjének elolvasása után – akárhogyan is érvel ellene – az eleve elrendeltség érzése kerekedik felül. Az értelmiségi váteszek figurája pedig felelősséggel tartozik, hogy vezesse népét: „Tudod most érzem, te vagy a szív, én meg az agy és igy közösen vagyunk felelősek a jövönkért, a népünkért, Gyorgyem" (GERGELY 1933; 145) – mondja August Šenoa, a cseh-németből lett horvát romantikus író.

Az identitás és anyanyelv kérdése a délszláv íróknál fokozottabban jelenik meg. Jovan Jovanović Zmaj esetében pedig a *Toldi* értelem nélküli magolása kapcsán merül fel a nyelvi elnyomás, nyelvi imperializmus problémája. Zmaj mégis a *Toldi* kapcsán sejti meg a költészet lényegét, „lelkét", de azt kizárólag saját anyanyelvén tudja majd művelni. Az elbeszélő-Zmajban ezek az idegenségtapasztalatok a következőképpen artikulálód-

nak: „A rigó a rigók között akar élni és egy fecske a rigófészekben bizony csak – kakuk" (GERGELY 1933; 107). Gergely Boriska meséi abból a szempontból utópisztikusak, ahogyan a Testvériség eszméjét kezeli: „mámoros álma a nagy Testvériségről a késő utódok valósága lett" (GERGELY 1933; 28). Ez az a testvériség, az a kor, amikor a vajdasági magyar nyelvben Szabadkából Szubotica, Újvidékből Noviszád vagy a Tarcalból Fruska Góra lett. A felcserélődött szituációban ugyanazt kell elszenvedniük a magyaroknak, mint a mesék romantikus délszláv hőseinek. Olvashatóak ezek viszont általános érvényű példázatként is, az éppen akkor elnyomást elszenvedő félre aktualizálva. Ennek szövegszerű nyoma is van az olyan mondatokban, mint hogy: „Gyerekek, akik itt éltek ezen a tájon, nektek ismernetek kell a Jóvó sárkányait[3], hiszen nektek is ezekkel lesz dolgotok" (GERGELY 1933; 101).

Petőfi kiüvölti vágyait („Szabadság kell nekem"), Kisfaludy Sándor a kegyetlen baba miatt kesereg, Madách az élet mélyén kutakodik („Nem kell e dolgozni egész életen magadnak és hogy szolgáljad az egyetemes életet, a világot ezt a roppant Testet? Akarj és láss…" [GERGELY 1933; 53]), Ady a fény városába hajózik (járműve „Álompillérekből, Vágy kárpitokból, Sóhaj vitorlákkal, Szív motorral és Akarat kerekkel volt felszerelve… a kormánykerék – mint a templomok Hitből" [GERGELY 1933; 149]), Jókai pedig egy óriás varázslatos szemén keresztül bepillantást nyer a világ soha nem látott szegleteibe is.

Gergely Boriska meséi a hivatalos életrajzíráson túl és kívül léteznek, ezért nem is kell ragaszkodnia a tényekhez, a fikció megengedi a hozzátoldást, amelynek eredményeként a létrejövő életrajzok apokrif jellegűek lesznek. Legtöbbször az életciklus egy olyan sorsfordító periódusát, eseményét választja ki, kreálja meg, amely során megindul az a folyamat, melynek végpontja a létrejövő nagyszerű életmű lesz. Saját szövegeit el is távolítja a hivatalos tankönyvi életrajzoktól, de azoknak ismeretét feltételezve megjegyzi egyik történetében: „Amit pedig még ezután mesélhetnék Mihályról, azt már minden magyar gyermeknek illik tudni, mert ez már történelem" (GERGELY 1933; 14).

Nem véletlenül nevezi Németh Ferenc kultuszmesének ezeket a történeteket (NÉMETH 2014; 86–94). Az életút és az életmű összegyúrása, az élet és az irodalom egybejátszása nem az értelmezést szolgálja, hanem a kultikus hang apropóját szolgáltatja. Nem csupán építi a szerzők körüli kultuszt, de magának a kultusznak mibenlétét is megmutatja. A már em-

[3] A szerb zmaj szó jelentése sárkány, Jovo pedig a Jovan becézése.

lítetett *Igen-Nem* című szöveg, amely Kisfaludy Sándorról szól, a kultusz egyik fontos komponensét idézi meg. A történet előtt egy féloldalas bevezetőben egy idilli családi otthont fest le, amely „sugárzik a szeretettől", és ez a szeretet „barátságosan mosolyog a járókelőkre". „Ilyen kis meleg házakból bizony néha ki nő egy-egy nagy ember is. Ilyen esetben márvány emléktáblával jelöli meg a házat a hálás utókor" (GERGELY 1933; 14). Gergely Boriska a következő feliratot helyezi szövegében Kisfaludy szülőházára: „Itt született az ezer dalu poéta, a Himfy dalok hirneves szerzője" (GERGELY 1933; 20). Írókról szóló meséi, történetei is ilyen márványtáblák, amelyek végén általában szentenciózus sommázatok bizonyítják az alkotó elismertségét. De hogy melyik művét és miért érdemes olvasni, arról mélységesen (bölcsen?) hallgat.

Kiadások

GERGELY Boriska (1926): *Mesék*. A szerző kiadása. Sztara Kanizsa

GERGELY Boriska (1933): *Nagyokról – kicsinyeknek*. Jugoszláviai Magyar Könyvtár, Szubotica–Noviszád

GERGELY Boriska (1983): *Hogyan meséljünk? Ugart kell törnünk*. Válogatás a Vajdasági Írásból. Forum, Újvidék

Irodalom

BERÉNYI Emőke (2015): *A női identitás konstrukciója Gergely Boriska és Börcsök Erzsébet prózájában*.

http://docplayer.hu/2916574-A-noi-identitas-konstrukcioja-gergely-boriska-es-borcsok-erzsebet-prozajaban.html

FEKETE J. József (2006): Előlegezett bizalom a gyermekirodalomnak. In *Teremtett világok*. zEtna, Zenta, 207–234.

FRIED István (1971): „Üzen a Vajdaság" = *Hungarológiai Közlemények*, 9. 101–107.

GUBÁS Ágota (1992): Gergely Boriska világa = *Híd*, 10–11. 773.

NÉMETH Ferenc (2014): Három vajdasági magyar kultuszmeséről. In *A mese és kontextusai. VIII. Nemzetközi konferencia tanulmánykötete*. MTTK, Szabadka, 86–94.

STRELITZKY Dénes (1933): *Előszó*. In Gergely Boriska: *Nagyokról – kicsinyeknek*. Jugoszláviai Magyar Könyvtár, Szubotica–Noviszád, 5–6.

SZIRMAI Károly (1933): Gergely Boriska meséskönyve = *Kalangya*, 11. 726–727.

UTASI Csaba (1984): *Irodalmunk és a Kalangya*. Forum Könyvkiadó, Újvidék